

Azonosítható-e az erdélyi Maros víznév Hérodotosz Mariszával?*

Az agathürszoszok földjén eredő és az *Istrosz*ba (Alsó-Dunába) ömlő *Marist* (Hérodotosz: *Historiái* IV. 48.) a mai erdélyi Maros folyónévvel azonosító, a kutatók döntő többségétől hangoztatott, ismeretes nézet értelmében¹ a némelyektől ósíráninak vélt, de inkább ősturáni nyelvű népesség akkori szálláshelyét a mai Erdélyben kellene keresnünk. E kérdéshez fűződőn – előjáróban – a következőket tartom szükségesnek megjegyezni. Az ókori víznevek, mint általában a helynevek, legkevésbé előrelátható, legmeglepőbb lehetőségeivel kapcsolatban említhetem az erdélyi-havaselvi Olt = *Alutus*~*Aluta* mellett a Kaukázus-hegységi *Alutust*, a morvaföldi, ész-

* Tanulmányom *Peut-on identifié l'hydronyme Maris de Hérodote à l'hydronyme Maros de Transylvanie?* címmel kezdeti, rövidebb alakban napvilágot látott a *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae – A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történelmi Tanszékeinek 1994. évi Évkönyvében* [1995], 137–149.

¹ Az ókori víznevek és általában a helynevek többé-kevésbé biztos azonosításának érzékeltetésére – többek között – a következőkre figyelmeztetek: a hazai *Alutuson* vagy *Alután* (vö. Claudius Ptolemaeus: *Geographia* III. 8. 2), mai szóhasználatlalt az Oltunkon kívül a Kaukázus-hegység nyugati oldaláról is ismeretes egy, az ókorban *flumen Alutus*-nak nevezett folyó. L. *Corpus Inscriptionum Latinarum* XIII. k. 8213. sz. feliratos emlék. Vö. C. Patsch: *Die Völker-schaft der Agathyrsen*. Anzeiger d. Akademie der Wissenschaften in Wien. 1925. No. XIIa. 69. és kk. Uő: *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2. Wien–Leipzig 1937. 72.; C. Daicovicu: *La Transylvanie dans l'Antiquité*. 3. kiad. Bucarest 1945. 39. stb. E nézettel szemben I. Cicerone Poghirc: *Istoria limbii române*. Buc. 1969. II. 358.; Uő: *Irano-daco-romanica*. Studia et acta orientalia VIII(1971) 25. A Bécs és Pozsony között, a Dévényi-kapu fölött a Középső-Dunába ömlő északi Morva (Morava) folyó neve, mert Szerbiában is van nemcsak hasonló, de éppen azonos nevű folyó: a középkori magyar végvár Szendrőnél, Smederevónál az Alsó-Dunába torkolló déli vagy szerb Morava, az ókorban *Margus*~*Margis*~*Margum* (I. K. Miller: *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*. Stuttgart 1916. 531. 539), mind idősebb Plinius szövegében (Caius Plinius Secundus: *Naturalis historia* IV. 12. (24), 78), mind Tacitusnál (Publius Cornelius Tacitus: *Annales* XII. 29. 1–2) neve *Marus*. Mindkét folyónév – minden bizonnyal – azonos töről fakad az erdélyinek vélt *Maris* névvel. Az északi, azaz morvaföldi *Marusná* maradvány, vele kapcsolatban a következő mondható: egyrészt az indoeurópai *mara* 'víz', másrészt az ősgermán nyelvi *ahwa*, szintén 'víz' köznév ősalakjai (etymonjai) összefonódásával alakulhatott ki a *Marahwa>Maraha>Morava víznév. Kialakulásfolyamatának ügyével sok jeles nyelvész foglalatzkodott, ám ennek ellenére sem jutott közös nevezőre, általánosan elfogadott véleményre. „Ízelítőül” néhány jelentősebb hozzászólásra utalok: A. D. Xenopol: *Istoria Românilor în Dacia Traiană*. 2. kiad. Buc. 1914. 38–39.; Melich János: *A honfoglalás kori Magyarország*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 6. Bp. 1925–1929. 52, 225–228, 334, 337. 4. jegyzet; Kniezsa István: Archivum Europae Centro-Orientalis III(1938) 217. Uő: *Erdély víznevei*. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kvár 1942.; Uő: *Keletmagyarország helynevei*. = *Magyarok és románok*. Szerk. Deér József és Gáldi László. Bp. 1943. 141.; Bárczi Géza: *Magyar hangtörténet*. 2. kiad. 1958. 54.; J. Pokorny: *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch* I. Bern–München 1959. 748.; V. Georgiev: *Beiträge zur Namenforschung*. Heidelberg XII. 1961. 92.; Uő: *Introduction to the History of the Indo-European Languages*. Sofia 1981. 135, 331, 334.; Moór Elemér: *A nyelvtudomány mint az ős- és néptörténet forrástudománya*. Bp. 1963. 124.; H. Krahe: *Unsere älteste Flussnamen*. Wiesbaden 1964. 47.; W. Steinhauser: *Nameforschung*. Festschrift für Adolf Bach zum 75. Geburtstag am 31. Januar 1965. Heidelberg 1965. 203.; J. Swoboda: *Slovník starožitnosti slovianských*. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych III(1962). 181.; Ivan Duridanov: *Slavjanska Filologija*. Sofija X(1971), 134.; Inczeff Géza: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Bp. 1970. 18, 201.; P. Skok: *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II. Zagreb 1972. 456.; G. M. Trubačov: *Voproszi jazikoznanija*. 1982. 5. kiad. 8.; Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 4. kiad. Bp. 1988. 99. „Ősi indoeurópai folyónév; vö. görög Μάρις ~ Μάρτιος-szal. Az indoeurópai *mori* 'állóvíz, tenger, tó' *morisio* származékából keletkezhetett, talán a dákból, a magyarba bizonyosan [??] szláv közvetítéssel került, vö. szerb-horvát *Moris-sal*.” (L. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti umjetnosti. VII. köt. Zagreb 1887. 8.) Bárhogy is álljon a dolog, a *Marisz* víznév önmagában mindenképpen trák eredetűnek látszik. Vö. I. I. Russu: *Limba traco-dacilor*. 2. kiad. Buc. 1967. 111.; Al. Graur: *Nume de locuri*. Buc. 1972. L. még A. Vraciu: *Limba daco-geților*. Timișoara 1980, valamint a szerzőnek az erősen vitatható, hamis tétéleit gátlástalanul alkalmazó I. Mac és Nic. Josan: *Dealurile Târnavelor Mici. Geografia României. III. Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*. Buc. 1987. 571. elképesztő állításaira utalok.

ki *Moravával* szemben a déli, szerb *Moravát* (ókori neve *Margus~Margum~Margis*). A Caius Plinius Secundustól és Publius Cornelius Tacitustól is említett északi *Margus* (morvaországi *Morava*) folyónév töve azonosnak látszik az ugyancsak indoeurópai jellegű *Marisz* víznév gyökerével. Ennek a folyónévnek a szótövéből, a *mara* „víz” köznévvvel (apellativummal) való kapcsolatából születhetett a nyelvészeknek sok fejtörést okozó Marahwa>Maraha>Morava folyónév.

Az Alsó-Fehér megyei csombordi szkütha csontvázas temető föltárásának eredményeit megjelentető, folytatásos közlészem ötödik, utolsó részében² már utaltam az ókori *Marisz* meg a mai *Maros* víznév azonosíthatásának – a kézenfekvő hasonlóság ellenére – legalábbis kétséges voltára.

Az ókori európai történetírás atyja, a Kr. e. 5. században élt Hérodotosz az ukrán Bug torkolatvidéki *Olbia* nevű görög gyarmatvárosban szerezte nagyon hézagos, de fölöttébb értékes értesüléseit a Fekete-tenger nyugati, valamint az Alsó-Duna partmellékén élt különböző népcsoportokról és e területek természeti-földrajzi viszonyairól, maga azonban nem fordult meg ezen a szkütha földnek tekintett hatalmas területen. Amint azt forrásainak alapos kutatása és bírálata bizonyítja, a „történetírás atyja” Közép- meg Délkelet-Európával kapcsolatos ismereteinek nagyobb részét (a megközelítőleg Kr. e. 550 és 470 között élt) Hekataiosz *Periegészisz* című művéből merítette. Utóbbi sokfelé utazott, történeti és földrajzi műveket írt, belőlük azonban csupán töredékek maradtak ránk. Hérodotosz földrajzi leírásainak az Alsó-Duna mente tájaihoz fűződő ismereteit a Duna-torkolat közeli *Isztrosz* (*Hisztria*) városának döntő többségükben görögül beszélő kereskedőitől szerezte. Különben maga Hérodotosz is sokat utazott, tapasztalt. Bejárta az akkori művelt embertől elérhető Földközi-tengeri országok jó részét: Egyiptomot, Perziát, megfordult a Fekete-tenger északi partvidékén: *Olbiában* és az Azovi-tengert a Fekete-tengerrel összekötő kimmér Boszporusz környékén is. Ő ilyenképpen egyike volt az első, sok mindenről személyesen, közvetlenül tájékozódó történetíróknak. Rendkívül értékes tudósításokat hagyományozott az utókorra a trákokról, szküthákról, életvitelükről, harcmódorukról és vallásos hiedelmeikről. A régibb logográfusok közül Hekataiosz, Xanthosz és Hellanikosz műveit használta.

Aki a hérodotoszi műben a Fekete-tenger nyugati partmelléke népségeinek, tájainak leírását figyelmesen elolvassa, annak azonnal szemébe tűnik, hogy a „történetírás atyjának” az értesülései nyugatra nem terjednek túl Havaselve keleti részén, illetve az Erdélyi-havasok (az ún. „Déli-Kárpátok”) keleti előhegyein. Az azokat áttörő Oltot és Zsilt még hallomásból sem ismerte.³

A *Marisz* folyónévvel kapcsolatban fölvetődő kérdés megoldásáért az ókori szerzők állításából kell kiindulnunk. Csak kettejük: Hérodotosz és Sztrabón kínál valamivel „bővebb” tájékoztatást a *Marisz*hoz fűződően. A víznevet egyáltalán említő késő ókori vagy kora középkori szerzők legjobb esetben megelégszenek a folyónév említésével. Hérodotosz szerint (szabad fordításban): „...a nyugatról hömpölygő *Isztrosz* [vagy *Iszter*, a Kazán-szoros–Vaskapu hajdan hajózást gátoló vagy éppen lehetetlenné tevő, sellős szakaszaitól számított Alsó-Duna] a Szküthaföld [!]

² Cimitirul „scitic” de la Ciunbrud. ActaMvsei Napocensis VIII(1971). 29.

³ L. F. Jacoby: *Herodotos*. Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft (a következőkben RE). Supplement Bd. Heft II. 258. sz.; V. Pärvan: *Getica. O protoistorie a Daciei. Getica. Essai d'une protohistoire de la Dacie pendant le premier millénaire av. n. ére. Les fouilles dans la Plaine Valaque et les Gètes du Massif des Carpathes*. Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tomul II, memoriul 2. Buc. 1926. 32–36. Új kiadás: Ediție îngrijită, note, comentarii și postfață de R. Florescu. Buc. 1982.; Harmatta János: *Forrástanulmányok Herodotosz Skythikájához*. Bp. 1941. 39. és kk. Uő: *Friuheisenzeitliche Beziehungen zwischen dem Karpatenbecken, Oberitalien und Griechenland*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae XX(1968). 154.

első, legnagyobb folyama; több kisebb folyó növeli nagyra vizét. A folyamot vízzel gyarapító, Szküthaföldet átszelő folyók jelentősebbjei: a szküthául *Póratának*, görögül *Püretosznak* nevezett, azután a *Tiarantosz*, *Ararosz*, *Naparisz* és *Ordesszosz*. [Keletről nyugatra sorolja az Alsó-Duna jelentősebb bal oldali mellékvizeit.] E folyóvizek elseje nagy és keletre [a valóságban délre] folyva az *Isztrosszal* egyesül. A *Tiarantosznak* nevezett második nyugatabbra folyik, kisebb is. Az *Ararosz*, *Naparisz* és *Ordesszosz* az előbb említett két víz [medre] között folyik; a valóságban az utóbbi három = a mai víznevekkel való azonosíthatóságuk lehetőségeitől függetlenül, kelet felől tekintve = az első kettő, azaz a *Püretosz*=Prut és a *Tiarantosz*=Szeret (Siret) után következnek],⁴ az Alsó-Dunába ömlik. A *Marisz* folyó az agathürszoszok földjén ered, ez is az Alsó-Dunába torkollik...⁵ Jegyezzük meg jól: a *Marisz* az *Isztroszba* szakad!

Sztrabón (*Geographia* VII. 3 12–13. C. 304.) a Burebiszta uralma idején fölemelkedett geta népről tárgyalva többek között az alábbiakat írja: „földjükön folyik keresztül a *Danuvioszba* ömlő *Mariszosz* folyó. [...] Ők a folyam forrásától a Kazán-szoros–Vaskapu sellőig terjedő, felső szakaszát nevezik *Danuviosznak*. Az itteni vidékek legnagyobb részén a dákok uralkodnak. A folyamnak a Fekete-tengerig terjedő szakaszát viszont – ennek mentén élnek a geták – *Isztrosznak* hívják.”⁶ Az idézetekből kiviláglón tehát a két neves ókori szerző ugyanazt állítja! Ezenfelül Sztrabón ebben a szövegösszefüggésben a géták s nem a dákok földjeiről ír! Ez a fogalmazás, közlés – félreérthetetlenül – szintén *Dacia Kárpátokon kívüli területeire utal!* Pílanatig se feledjük: Sztrabón jelzi elsőként a dák és géta nyelv(járások?) kicsiny, de mégis meglevő különbségét, ομογλόττοι εἰσιν οἱ Δακοὶ τοῖς Γέταις-nak jelölvén a két népséget! (VII. 3. 13. C. 304.) Igaz ugyan, hogy Sztrabón Kr. u. 18-ban befejezett *Geographia* című, legnagyobb részét ránk hagyományozott művében régibb szerzők (Eratoszthenész, Artemidorosz, Apollodorosz, Megaszthenész, Nearchosz, Poszeidoniosz) anyagát is fölhasználta, ám mindezt kellő bírálattal, értelmesen tette. Ilyenként műve az ókori Földközi-tenger melléki tájakat akkori tudásszinten bemutató, legteljesebb, legszakavatottabb, a dákok és geták lakta területekről is értékes adatokat hagyományozott mű.

A *Marisznak* az *Isztroszba* szakadásához fűzött állítását különben erősíteni látszik egy, eddig e tekintetben figyelemre nem méltatott szövegrésze: ὡ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον = „ezen [azaz a *Marisz* folyón] rendezték a rómaiak a háborús ellátást”. Ez az állítás valószínűleg Marcus Vinicius római hadvezér daciai hadjáratára utal.⁷ A

⁴ N. Antonovici szerint a *Tiarantos* név a mai Bârlad folyót jelentené? Vö. *L'identification d'un affluent inconnu scythique du Danube: Le Tiarantos (Le Bârlad)*. Kny. Comptes Rendus du Congrès International de Géographie. Varsovie 1934. Tome IV. Travaux de la Section IV–VI et Communications aux séances spéciales. Varsovie 1938.

⁵ Ἐκ δὲ Ἀγαύρων Μάρισ ποταμὸς ῥέων συμμίσγεται τῷ Ἴστρον.

⁶ Ῥεῖ δὲ δὴ αὐτῶν Μάρισος ποταμὸς εἰς τὸν Δανούιον, φ τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμιζον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον καὶ γὰρ τοῦ ποταμοῦ τὰ μενάνω καὶ πρὸς ταῖς πηγαῖς μέφη μέχρι τῶν καταρακτῶν Δανούιον Προσηγόρευον, ἀ μάλιστα διὰ τῶν Δακῶν φέρεται, τὰ δὲ κάτω μέχρι τοῦ Πόντου τὰ παρά τοὺς Γέτας καλονσι Ἴστρον.

⁷ E tekintetben egyik saját korábbi tanulmányomra utalok: *La vallée de Maros et l'expédition militaire de Marcus Vinicius*. Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. Pécs 1989. 3–19. és *Valea Mureșului și expediția militară a lui Marcus Vinicius. Das Marosch-Tal und der Feldzug von Marcus Vinicius*. Ziridava XVIII(1993). 39–54. Az Alsó-Duna bal parti mellékfolyói nevének azonosítását illetően a jelentősebb havaselvi-moldvai folyónevek kérdésével foglalkozik számottevő eredmény nélkül: R. Florescu: *Note de geografie antică*. Ziridava XIII(1981). 32–33. Az e tárgykört taglaló szerzők véleményét szüretlenül és az agathürszoszok hajdani belső-erdélyi jelenlétét minden további nélkül elfogadva, az alábbiak szerint vélekedik: „Nehezebb azonosítani a Pruton túl, a tőle nyugatra folyó Araroszt, Napariszt és Ordesszoszt; Hérodotosz állítása értelmében – véli R. Florescu – ezek a Püretosz és Tiarantosz közé esnek, a [hérodotoszi, sz. m.] fogalmazásból eredően azonban nem földrajzi helyzetük, hanem nagyságuk szerint következnek egymás után. Ennek következtében, a felsorolás rendjében az Araroszt a Călmățuijal, a Ialomițăt a Naparisszal, az Ordesszoszt pedig az Argeșsel kell

Kr. e. 13–11. évi pannoniai dák betörés⁸ megtorlásaként értékelhető büntető hadjárat vezetője, az imént említett tábornok a *Marisz* mentén Dacia szívébe hatolva⁹ saját hazájukban verte meg a dákokat. Szerintem azonban fölöttébb nehéz föltenni egy római büntető alakulatnak – az akkori kezdetleges viszonyok mellett elképzelhetetlenül hosszú időt igénylő műszaki előkészítés nélkül – a Tisza minden bizonnyal ősi, „vad”, más szóval szabályozatlan szakaszán a mai Szegedig, aztán hegymenet, a gyorsabb folyású Maros völgyén az Erdélyi-havasok középső tömbje, a Kudzsiri-havasok nyugati szárnyának, a Surján-hegységnek az északnyugati, alacsony részén tökéletlen félkörívben kiépített erősségekből álló rendszert támadó hadjáratát. A Nagy Magyar Alföld keleti, de különösen a délkeleti részén hajdanán terjengő lápos sárvilág¹⁰ eleve lehetetlenné tette ezt. Ez a tájékozódást roppant megnehezítő, áttekinthetetlen, gyakran változó medrű vizektől át- meg átszabdalt, lakatlan, hatalmas lápvilág – tapasztalt „révkalauzok” nélkül – alkalmasint szerfelett nehezzé vagy éppenséggel lehetetlenné tette akár szárazföldi (ennek egyébként semmi értelme nem lett volna, mikor a Temesközi-hegység nyugati lába előtt sokkal szilárdabb, rövidebb, könnyebben követhető útvonal kínálkozott az előrehatolásra!), akár vízi, akár vegyes összetételű büntető alakulat északra, majd a dák erősségekkel sűrűn „telehintett”¹¹ Maros-völgyben, illetve a Surján-hegység északnyugati szárnyára, keletre nyomulását.

Éppen ezért korántsem tartható véletlennek a 101–102. és a 105–106. évi két, véres dák háborúban a Traianus vezette (nyugati) római hadseregzömnek a Temesközi-(Bánsági) hegyvidék nyugati, a lápvilággal határos lábai előtti területen való előnyomulása a Hátszegi-medence, illetőleg a Maros-völgy keletibb szakasza felé, amint ezt az Optimus Princeps „hadí naplójának”, a *Commentarii de bello Daciconak* Priscianus Grammaticus művében megőrződött szavai: „Inde Bersobim, deinde Aizi processimus”¹² kétségtelenül bizonyítják. (Mint ismeretes: *Bersobist* a Resica városához csatolt Zsidovinnal, *Aizist* viszont a szintén Resica város környéki Furlug–Furluk–Furloggal sikerült azonosítani.) Marcus Vinicius Maros-völgyi hadjárata ellen szólnak az Aradtól nyugatra fekvő pécskai „Nagysánc” ásatási eredményei is. Tűzvész nyomait ugyan megfigyelhettük, ezek azonban rétegtanilag egyáltalán nem egyeztethetők a római tábornok hadjáratának időszakával.¹³

A tágabban értelmezett Havaselvi-síkság a maga csekélyebb, mindössze 120 km-es szélességével sok nyílt és erődített geta településsel dicsekedhetett. Ilyenek: Zimnicea, Popești, Piscul Grăsani, Tinosul, Ocnîța, Albești stb.; Moldva déli részéből pedig a következőket említhetem:

azonosítanunk, nem vetvén el - miként vélekednek egyes hozzáértők – az Ordesszosz–Argeszisz változás lehetőségét sem.” Csak sajnálni tudom, hogy J. Th. Bars: *The ancien Names, local, personal and divine of Dacia and Moesia* című, a *Dissertations of Harvard University* 1935-1936, *Harvard Studies in Classical Philology* XLVII(1936). 211–214. megjelent tanulmányához nem juthattam hozzá.

⁸ Vö. K. Miltner: *Augustus' Kampf um die Donaugrenze*. = *Klio* XXX(1937). 220–226. L: még Ferenczi István: *Specimina nova*. 1994. 3–19.

⁹ C. Daicovicu: *Apariția și formarea relațiilor sclavagiste*. = *Istoria României* (a következőkben IstRom) I. Buc. 1960. 293.; H. Daicovicu: *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Cluj 1972. 116.; Uő: *Confruntări militare între daci și romani în perioada 44 î. e. n.–85 e. n.* = *Istoria militară a poporului român*. I. Buc. 1984. 135.

¹⁰ S. Mehedinți, G. Vâlsan: *România*. Buc 1935. 17, 143, 149.

¹¹ L. Ferenczi István: *Specimina nova*. 1989. 6–10.; Uő: *Ziridava* XVIII(1993). 43–48.

¹² *Inst. gramm.* VI. 13, 205. Hertz kiad. Újra közölte H. Peter: *Historicorum Romanorum reliquiae* II. 117. Kiegészítésképpen vö. még C. Daicovicu: *Însemnări despre Dacia (XXVI)*. Noi contribuții la cunoașterea Daciei romane. Steaua XX(1969). 11. sz. 73–74.; H. Daicovicu: *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. Cluj 1972. 323. 123. jegyzet.

¹³ I. H. Crișan: *Ziridava*. Arad 1978. 164–166.

Poiana (*Piroboridava?*), Răcățäu, Brad, Aknavásár (Târgu Ocna), Súlyomkő (Piatra Șoimului), Cozia, Karácsonkő (Piatra Neamț „Bâtca Doamnei”), Cotnari, Stâncești stb.

Mint ismeretes, Sextus Aelius Catus tábornok, a moesiai katonai körzet parancsnoka a Kr. e. 12–11. évben a Havaselvi-síkságon „tevékenykedett”. Innen – ókori források szerint – 50 000 embert költöztetett volna Trákiába.¹⁴ A román régészet és az ókorral foglalkozó történetírás egyik kiemelkedő egyénisége, R. Vulpe szerint¹⁵ e miatt az erőszakos kiürítés miatt az Alsó-Duna bal partján széles, lakatlan övezet keletkezett, a Zimnicea-i, Popești-i, Piscul Crășani-i stb. település megsemmisült. Popești utolsó érmei pl. Augustus Octavianus idejéből valók, az utolsó ruha-kapcsolótűk (fibulák) is La Tène III jellegűek.¹⁶ Ezzel szemben a már az Erdélyi-havasok („Déli-Kárpátok”) déli előhegyei közelében, a Ploiesti-től dél-délnyugatra, az Ilonca (Ialomita) egyik mellékvíze völgyében levő Tinosul, valamint a Szeret menti Poiana (*Piroboridava?*) élete tovább folytatódik, bár ezek esetében is – köztes megszakítással – két életszakaszt különböztethetünk meg: pl. Sprânceneata, az Argeș menti Popești [!], Piscul Crășani esetében [!] Sprâncenata, Cătunu, Piscul Crășani, Zimnicea, Popești első települése első szakaszának a vége esetleg Marcus Vinicius büntető hadjáratához lenne köthető, Cârlo-mănești településének a megsemmisüléséhez és soha újra nem éledéséhez fűzhető. Popești, Piscul Crășani települése életének második szakasza, Zimnicea és Cătunu településének az eltűnése viszont –

¹⁴ Sztrabón: *Geographia*. VII. 310.

¹⁵ *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romains*. Dacia N. S. IV(1963). 316.; Uő: *Getul Burebista, conducător al întregului neam geto-dac*. Studii și comunicări – Pitești I(1968). 35. a 6. jegyzettel.

¹⁶ R. Vulpe: *Studii și comunicări* – Pitești I(1968). 35. Más vélemény szerint [vő. Doina Benea: *Contribuții la istoria relațiilor politice dintre Imperiul roman și geto-daci (Expediția lui Aelius Catus)*. *Eine neue Deutung von Nachrichten Strabons über die Dako-Geter*. *Apvlm* XXVI(1989). 147–159, különösen 151–152.] a básztárnak és geták i. e. 29. évi, az Alsó-Dunától délre fekvő területekre való betörése és M. Licinius Crassustól kiindulásuk vidékeire való visszahúzása után 27-ben – Rolesz geta uralkodó kérésére – újabb hadjáratra került sor. Az eseményekről beszámoló Cassius Dio görög történetíró (I. *Rhomaiké historia* LI–LII.) szavai szerint „a némelykor [!] erőszakot is alkalmazó M. Licinius Crassus nem éppen kockázat nélkül, különleges erőfeszítés árán kevés kivétellel az összes [moesist] római igába hajította. Jutalomként [i. e.] 27-ben Rómában *ex Thracia et Geteis* diadalmenet tartásával tüngették ki.”

Az utóbbi évtizedek sorozatos kutatásai, régészeti ásatásainak eredményei nyomán világossá vált, hogy Havaselve geta erősségeinek jó része megsemmisült. Sorukban említhetem Piscul Crășani (a Kr. e. I. század harmadik negyedének az elején), Zimnicea (az említett évszázad derekán), Radovanu, Căscioarele, Cârlo-mănești életének (az I. század második felében való) megszűnését. Hatalmas tűzvésznek nyoma tanúsítják minden erődített településnek a nyomorúságos, rettenetes végét. Ez az időbeli egyezés óhatatlanul a római érdekerületekre vagy éppen tartományokba irányuló básztárna–geta betörések megtorlására indított, M. Licinius Crassus vezette büntető hadjárat(ok) mélyen Havaselve területén lejátszódott hadi eseményeinek méreteit, átfogó voltát, hatásosságát és súlyosságát látszik sugallni. L. Cassius Dio: *Rhomaiké historia* LII.; *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV. î. e. – I e. n.)*. Istros IV(1985). 71–89. az idézett szakirodalmi anyaggal. E véleménnyel szemben C. Preda: *Cu privire la data și cauzele dispariției unor davae geto-dacice sud-carpătice*. *Thracodacica* VI(1987). 1–2. sz. 89-92. lapon kifejtettek utalok.

Jó néhány évvel korábban Mócsy András úgy látta, hogy M. Licinius Crassusnak voltaképpen két, egymást követő támadást kellett visszavernie: előbb a dákokét, utóbb a getákkal szövetséget básztárnakét. Crassus dákokkal vívott hadjáratára 30-ban került volna sor. Ezzel lenne magyarázható a szvébek mellett dák hadifoglyok részvétele a Rómában Kr. e. 29-ben rendezett ünnepi játékokon. *Die Vorgeschichte Obermoesiens im hellenistisch-römische Zeitalter*. *Acta Antiqua* XIV(1966). 87–112.

Visszakanyarodva M. Licinius Crassusnak az Alsó-Dunától északra vezetett hadjáratára, annak a színtere mindekelőtt Havaselvén, nem pedig Dobrudzásában lehetett, mint ahogy eddig általában hitték. Csak a Dapyx és Ziraxesz geta fejedelmecskék ellen, Rolesz kérésére vezetett (második) hadjáratra kerülhetett sor Dobrudza földjén. A M. Licinius Crassus-féle büntető hadjáratához fűződően azonban nincs tudomásunk nagyobb geta tömegek Alsó-Dunától délre való kényszertelepítéséről.

esetleg – Sextus Aelius Catus hadjáratainak és kényszertelepítésének lehet egyenes következménye. Ez a föltevés azonban jövőbeli kutatások alaposabb bizonyítékaira szorul.

Összefoglalva: szerintem Hérodotosz és Sztrabón állításának azonossága nem véletlen egyezés, hanem a kései utódoktól félremagyarázott vízrajzi valóságot tükröz: a *Marisz potamosz* valóban az *Isztroszba*, azaz az Alsó-Dunába ömlött (ömlik). Most már csak az a kérdés: az *Isztrosznak* melyik lehetett a *Marisz* nevű, bal parti mellékveze? De – egyelőre – maradjunk a késő ókori–kora középkori szerzőknél.

Jordanes Kr. u. (VI. századi) *Geticájában* a vandál történelem egyik mozzanatának az elbeszéléseket két ízben is ír a *Marisia* folyóról (113): „A vándalok akkor a ma gepidák lakta *Marisia*, *Miliare*, *Gilpil* és *Crisia* menti területeket birtokolták. [...] A vandálok ittlétekor, a fennebb említett *Marisia* folyó partján hadat üzent nekik *Geberich*, a gótok királya.”¹⁷

Tekintettel a felsorolásban szereplő többi folyó földrajzi helyzetére ebben a szövegösszefüggésben,¹⁸ másrészt mai régészeti tudásanyagunk birtokában¹⁹ a *Marisiát* minden további nélkül azonosíthatjuk az erdélyi Marossal. Egyező víznevet sorol föl a *Tabula Peutingeriana*, továbbá a Ravennai Névtelen *Cosmographiája* is. Kónsztantinosz Porphyrogenétosz *De administrando imperio* című művében betűzhető Μορησις (olv. *Moriszisz*) N. Drăganu román nyelvész szerint²⁰ magyar alakváltozatot őrzött meg. Következésképpen Hérodotosz és Sztrabón összecsengő állítása meg a későbbi adatok ellentmondanak egymásnak. A korábbi kutatók nézetét minden további elemzés nélkül kritikátlanul átvevő M. Fluss, a *Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft Maris* címszavának szerzője szerint²¹ ez a (tágabban értelmezett) daciai folyó – Hérodotosz és Sztrabón „téves állítása értelmében” – nem a Tiszába (az ókori Πάσσαος-ba), hanem a Dunába ömlik. Ámde a helyzet – amint a következőkben megbizonyosodhatunk felőle – minden bizonnyal nem éppen ez. Nem lehetetlen ugyanis, hogy az említett két jeles ókori szerző nem tévedett, hanem hátrahagyott művében a

¹⁷ Vö. *Fontes historiae Dacoromanae II. Scriptores. 2. Izvoarele istoriei Românie. II. Autori.* Buc. 1971. A 425. lapon olvasható latin szövegrész és fordítást vettem alapul. Jordanes: *De origine actibusque Getarum* XXII. 113: „*Quo tempore erant in eo loco manentes, ubi nunc Gepidas sedent iuxta flumina Marisia, Miliare et Gilpil et Crisia, qui omnes supra dictos excedet. [...] Hic ergo Vandalis commorantibus bellum indicium est a Geberich rege Gothorum ad litus praedicti amnis Marisiae, ubi nec diu certatum est ex aequali, sed mox ipse rex Vandalorum Visimar magna parte cum gentis suae prosternitur...*”

¹⁸ Többek között vö. I. I. Russu: *Nume de râuri din vestul Daciei.* Cercetări de lingvistică II(1957/1958). 251–266, mindenekelőtt a 254. lapon közölt térképvázlattal. Uő: *Limba traco-dacilor a kötet végi térképvázlattal.* L. még V. Georgiev: *Theiss, Temes, Maros, Szamos.* Beiträge zur Namenforschung XII(1961).; Uő: *Zur dakischen Hydronomie.* Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae X(1962). 115.

¹⁹ Vö. többek között K. Horedt: *Geschichte der Gepiden in Siebenbürgen. Das archäologische Fundgut Siebenbürgens von 450–650 u. Ztr.* Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. Buk. 1958. 71–86, 87–111.; I. Nestor: *Migrația popoarelor. Gepizii.* IstRom. 704–714, különösen 708.; Bóna István: *A középkor hajnala. A gepidák és a longobárdok a Kárpát-medencében.* Bp. 1974. 24–29, 61.; Uő: *Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). A gepidák a hun uralom előtt. A gepidák királysága. A gepidák a hun korban és a következő években. A gepida királyok Erdélyben. A gepidák a Meroving kultúra időszakában. Gepida telepek és települések. Gepida temetők. A 6. századi gepidák társadalma. = Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. 2. kiad. Szerk. Makkai László, Mócsy András. Bp. 1987. 130–134, 138–159, 567–568, 571–573.; Uő: *A gepidák királysága (455–567). Gepida királyok Erdélyben. A gepidák a Meroving kultúra időszakában. = Erdély rövid története. 2. kiad. Főszerk. Köpeczi Béla, szerk. Barta Gábor, a szerkesztésben közreműködött Bóna István, Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1993. 75–84, 612–613.**

²⁰ *Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii.* Academia Română. Studii și cercetări XXI(1933). 391,495. kk.

²¹ RE. XIV. 2. kiad. Stuttgart 1930. 1807. h. „Fluss in Dakien, den Herodot und Strabon irrtümlich nicht in die Theiss, sondern in die Donau münden lassen.” (F. I. kiemelése).

szintiszta valóságról értesít. Előbb azonban nézzünk szét kissé – a teljességet nem igénylő – szemlélve a távolabbi vagy közelebbi múlt néhány szerzőjének „háza táján”. Érdekesnek mutatkozik figyelemmel kíséreni a hérodotoszi *Maris* víznév azonosítási kísérleteit, mivel különböző szerzők távolról sem jutottak azonos nézetre.

B. P. Haşdeu a *Marist* az Olttal igyekszik egyeztetni.²² Ennek következményeként az agathürszoszokat a Havaselvi-síkság északi, hegyalji részén keresi, ugyanakkor – fölfogása szerint – a „földműves szküthák” keletről e folyó ágyáig terjeszkedtek volna. Linder német szerzőnek a *Maris* = Olt azonosításához fűződő gyanúját Haşdeu a teljes bizonyosság fokára emeli.

Néhány évre rá Gr. G. Tocilescu kétségbe vonja Haşdeu véleményének jogosságát, s a *Marist* az erdélyi Marossal azonosítja, ezzel egyközűen pedig az emlegetett agathürszoszok népességét Erdélybe helyezi.²³

A. D. Xenopol – az ókori irodalmi, víz- és helyrajzi adatok alapján – szintén Erdélyben keresi a szkütha-iráni nyelvjárást beszélő agathürszoszokat.²⁴ Magának is ellentmondva, a későbbiekben azonban ekként vélekedik: „Hérodotosz szövege fennebb is említett más helyén Szküthia negyedik folyóját, a *Marist* is említi. Szavai szerint »az agathürszoszok földjéről kifolyó *Maris* a Dunába torkollik«. [...] *Hérodotosz ez esetben a Marison az Oltot, nem a Marost érti.*” (Kiemelés tőlem F. I.) Az a tény, hogy a hérodotoszi *Marisztól* eltérőleg a Maros a Tiszába, nem pedig a Dunába ömlik, még nem lehet kellő alap a két nagyon hasonló vagy éppen azonos nevű folyó egy és ugyanazonnak ítéletére, minthogy a Marost nagyon könnyen vélhette fő folyónak, a Tiszát pedig az előbbi mellékvizének. Hérodotosz viszont az agathürszoszok földjéről kifelé, a szküthákén átfolyó *Marist* az Alsó-Duna mellékvizének tudja. A Maros azonban egész hosszában a („Déli-”) Kárpátoktól északra, nem Szküthaföldön folyik keresztül. Emiatt, írja tovább Xenopol, *nehéz elhinnünk, hogy az ókori utazó értesült volna ilyen távoli folyó nevével*, és ne tulajdonította volna a szintén az agathürszosz földről kifolyó s a szküthák földjén keresztül folyó Oltnak. Ehhez a döntő érvehz – fűzi tovább gondolatát Xenopol – csatlakozik Sztrabón következő szövegrésze is: „A geták földjéről folyó Mariszosz is a Dunába ömlik. A rómaiak ezen szállították a háborúhoz szükségeseket. [...] A geták földje – jegyzi meg joggal, ösztönös megérzéssel Xenopol – sohase terjedt a Maros vagy éppen Tisza vidékéig. Ott köztudomásúan dák törzsek éltek; mindig Valahia volt a lakóterületük, úgyhogy Sztrabón szövege is a Marisnak az Olttal való azonosítására ösztökél.”

D. Onciul – bizonyára mások véleményéhez igazodva – csatlakozik több kutató közösen vallott egysíkú nézetéhez. Szerinte a Maros és „folytatása”, a Tisza Szeged és Titel közötti, a Dunába torkolló szakaszát nevezték az ős- és ókorban Hérodotosz szóhasználatával Mópis-nak Sztrabónéval pedig Μόπισος-nak.²⁵

Összegezve: a múlt század végi és századunk eleji nevesebb román kutatók a *Mariszt* nem csupán Erdélyben, de *Havaselvén* is keresték. Tévedésük lényege az, hogy nem vetettek számot az Olt ókorból ismeretes *Alutus* vagy *Aluta* nevével!

Az erdélyi Téglás Gábor akadémiai székfoglalójában a *Marisz* víznév ügyét is érintő megállapításában e folyó (nem természeti-földrajzi, hanem helyrajzi értelmezésű) alsó szakaszát szintén azonosnak véli a Tisza Szeged–Titel közötti szakaszával. Hérodotosz szövegéből kihámozhatón az agathürszoszok hordottak legtöbb aranyat (Χρυσσοφόροι) (IV. 104). Téglás ezt

²² *Istoria critică*. Buc. 1875. 185. és kk.

²³ *Dacia înainte de Romani*. Buc. 1880. 408. 98. jegyzet.

²⁴ *Istoria Românilor din Dacia Traiană* I. 2. kiad. Buc. 1914. 37–38, 152.

²⁵ *Teoria lui Roesler*. Convorbiri Literare XIX(1895). 185.

számottevő érvként használja a nevezett iráni népesség Erdélyhez kötése tekintetében.²⁶ Téglás véleményével ellentétben önmagában is beszédes ellenérvnek mutatkozik az a tény, hogy az aranyat hordozók föltett szállásterületén – noha az erdélyi szkütha temetőkből, sírokból általában nemigen hiányoznak az ún. mellékletek – mind ez ideig nemhogy kincslelet, de még aranyholmi sem igen jutott napvilágra! Az állítás azért is sántít, mert nem az erdélyi, hanem a Fekete-tenger északi partmelléki szkütha közösségek előkelői bővelkedtek aranyékszerekben és aranyholmikban, noha – Erdéllyel szemben – a tőlük birtokolt terület természeti adottságainál fogva egyáltalán nem aranytermő! A tévesen – ennek a rövidke szövegrésznek az alapján – következtető Téglás Gábor szerint a Maros (Gyulafehérvár–Marosillye közötti) középső, az aranyban-ezüstben valamikor oly gazdag Erdélyi-érchegységtől délre húzódó, folyosószerű völgyrészhöz kellene valamiképpen kapcsolni a hérodotoszi állítást.

Abban az esetben, ha a Fekete-tenger nyugati partmelléki görög gyarmatvárosok – főképpen *Isztrosz–Hisztria* – korlátozott leíró földrajzi ismeretekre szert tevő, utazó kereskedői a régészeti leletek földrajzi elhelyezkedéséből leszűrhető eredmények tanúsága szerint többé-kevésbé rendszeresen fölkeresték a géta-dák nemzetségi vagy törzsi központokat, az ún. *dávákat* – márpedig ez tagadhatatlanul így volt –, és a hérodotoszi *Marisz* azonos lett volna az Erdélyt csaknem középen átszelő Marossal, mégiscsak furcsa, hogy nem tudtak – legalábbis szót nem száltak – a Keleti-Kárpátokról vagy az Erdélyi-havasokról, hiszen – ezzel szemben – Hérodotosznak bővebb ismeretanyag állott rendelkezésére a Balkán = *Haimosz*-hegység északi lejtőiről az Alsó-Dunába siető *Atlasz*, *Aurasz* és *Tibiszisz* nevű folyókról (noha ettől eltérő véleményt képvisel a V. Iliescu, V. C. Popescu és Gh. Ștefan szerkesztette forráskiadvány egyik, Hérodotosz szövegéhez fűződő jegyzete²⁷), a nevezett három folyó Duna-balpartiságát illetően. (A görög kereskedők hajdani Alsó-Duna menti szorgos tevékenysége tekintetében Vasile Párvanak és Em. Condurachinak a 30. és 31. jegyzetben foglalt idézeteire utalok.)

Fő kérdésünkhöz visszakanyarodva, kiegészítésül még az alábbiakat tartom szükségesnek megjegyezni: a Marosnak a Tisza Szegedtől (az ókori *Partiscumtől*) számított alsó folyásával való azonosításában Téglás magának mond ellent, amikor *A görögök legrégebbi értesülései a Duna mellékével kapcsolatban. Hérodotosz véleménye a Dunáról* című székfoglalója I. fejezetében a következő megállapításra jut: *Hérodotosz nem tudott a Kazán-szoros meg a Vaskapu sellőiről*. De hát akkor egyáltalán hogyan tudhatott a sokkal távolabbi erdélyi Marosról meg a Tiszáról?

C. Patsch a Maros föltett, régi bizonyításkísérleteivel kapcsolatban megjegyzi,²⁸ hogy Hérodotosz, helyesebben Sztrabón állítása értelmében: τὰς παρασκευὰς ἀνεκόμενον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς πρὸς τὸν πόλεμον a *Marisz* „Nebenfluss der Donau-nak” tekintendő. „Ihr Nahme ist als der wegen des Goldlandes an ihrem Oberlaufe bekanntere auf dem Unterlauf der Theisz vor der Vereinigung beider bei Szegedin abwärts, ausgedehnt worden.” *Banaler Sarmaten* című értekezésében kiegészíti előbbi idézetét: „Da diese Auffassung, welche handelt es sich um eine sehr

²⁶ *Hérodotosz Daciára vonatkozó földrajzi adalékainak kritikai méltatása*. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XVIII. Bp. 1899. 52–54.; Uő: *A Marosra és Tiszára vonatkozó földrajzi adalékok*. Földrajzi Közlemények XXVII(1899). 320–324.; Uő: *A Krisztus születése előtti évezredből Hunyad megye területére vonatkozható első földrajzi adalékaink*. A dévai m. kir. állami Főreáliskola Értesítője az 1900/01. évre 3–7.; Uő: *Délmagyarország legrégebbi földrajz-történelmi adalékai*. Történelmi és Régészeti Értesítő XVI(1900). 36–48.

²⁷ *Izvoare privind istoria României*. I. Buc. 1964. 103–106.

²⁸ L. Anzeiger d. Akademie d. Wissenschaften in Wien, Phil-hist. Klasse LXII(1925). 69. és kk.

alte Handelsroute, die um das Banat nach und von dem schon in früher Zeit reichen Siebenbürgen führte.”²⁹

A görög kereskedők korai jelenlétével, tevékenységével kapcsolatban – úgy gondolom – teljesen elegendő a román régészet és ókori történetírás két kimagasló személyiségének meg-alapozott nézetére hivatkoznom. Vasile Pârvan a következőképpen fogalmazza mondanivalóját: „Pe la 500 î. e. n. Dunărea, până la confluența cu Siretul, era o apă grecească, iar pescarii și negustorii din Histria cunoșteau foarte bine țara geto-scită pe care o străbăteau neconținut...”³⁰ Emil Condurachi vizont így foglalta össze mondanivalóját: „Fără îndoială [...] activitatea comercială a orașelor pontice în epoca arhaică nu s-a limitat numai la teritoriul dobrogean. Descoperiri făcute la nordul Dunării, la Zimnicea, dar și la Barboși și Frumușița în sudul Moldovei sunt o dovadă în acest sens. Descoperiri monetare indică, de altminteri, faptul că activitatea comercială a negustorilor histrieni s-a îndreptat cu precădere spre Moldova, urmând înainte de toate cursul marilor râuri, Prutul și mai ales Siretul. În epoca următoare, cea clasică această activitate va cuprinde întreaga zonă dintre Dunăre și Carpați.”³¹ V. Pârvan szerint³² a szkütha jellegű régészeti emlékeknek (nevezett szerző hét évtizede megjelent művéhez képest sok anyag- és felfogásbeli különbséget fölszínre hozó eredménnyel, új látásmóddal kapcsolatban I. H. Crișan³³, valamint V. Vasiliev közléseire utalok³⁴) a Maros (erdélyi középső szakasza) és a Küküllő menti térségben való „halmozódása” bizonyos szkütha-iráni csoport kétségtelen jelenlétét bizonyítja. Ez, a Keleti-Kárpátok hágóin át ide érkezett, a *Marisz* mentén szállásolt közösség az agathürszoszok elszigetelt, zárt egységét (enklávéját) alkotta; a Kr. e. IV. században már nem tudnak róluk.

N. Iorga szerint az iráni szküthák egyik ága a *Marisz* (Maros) folyó mentére érkezett Erdélybe.³⁵ Hasonló a véleménye C. Daicoviciunak³⁶ (ámbar élete végéig nagyon viszolygott annak a lehetőségétől, hogy a szküthák révén szűkebb kis hazánk földjére esetleg turáni elemek is érkezhettek), I. H. Crișannak³⁷, H. Daicoviciunak³⁸, V. Vasilievnek³⁹ stb.

A nem román szerzők közül ezúttal csupán az alábbiakat említem: Melich János⁴⁰, Kniezsa István⁴¹, Szádeczky-Kardoss Sámuel⁴². Valamennyiük nyelvészeti tekintetben érintette az er-

²⁹ I. m. 199.

³⁰ *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*. 3. kiad. Buc. 1958. 95–96.

³¹ *Coloniile grecești din Dobrogea în epoca arhaică (sec. VII–VI. î. e. n.); Coloniile grecești din epoca clasică (secolul V î. e. n.)*. IstRom. 169–170.

³² *Getica*. 7, 25, 225–226 stb.

³³ *Un akinakes inedit din Muzeul Făgăraș. Considerațiuni asupra grupului scitic din Transilvania. = Omagiu Constantin Daicoviciu*. Buc. 1960. 121.; Uő. *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*. Biblioteca Muzeelor I. Buc. 1969. 22, 25–26. *Burebista și epoca sa*. 2. kiad. Buc. 1977. 36, 37, 55, 64, 70, 115, 116, 132, 259, 283, 284.

³⁴ *Sciții agatârși pe teritoriul României*. Cluj-Napoca 1980. 7, 10, 11, 138.

³⁵ *Istoria Românilor*. Buc. 1936. 94. és kk.

³⁶ *La Transylvanie dans l'Antiquité*. 3. kiad. Buc. 1945. 31–41.

³⁷ L. a 33. jegyzetben idézettek.

³⁸ *Originile statului dac*. Sesiunea de comunicări științifice a Muzeelor de istorie, decembrie 1964 I. k. Buc. 1971. 247.

³⁹ I. m.

⁴⁰ I. m. 52–59, 64, 69, 262.

⁴¹ *Erdély víznevei*. Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. Kvár 1942. 21. *Die Gewässernamen den östlichen Karpatenbeckens*. Ungarische Jahrbücher XXIX(1943). 192.

⁴² *The Name of the River Tisza*. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae II(1953). 1–2. sz. 78, 79, 95.

déli szküthákhoz fűződő kérdéseket. A valószínűleg iráni eredetű hely- és víznevekhez kapcsolódón még A. Riza⁴³ és I. Ronca⁴⁴ a bennünket e pillanatban foglalkoztató üggyhöz fűződő, nagyon figyelemre méltó tanulmányára hivatkozom.

Bizonyos, eddig ugyan fölhasználatlan, a közelmúltbeli vagy mai történészek tévedésének helyreigazítására kínálózó ókori történeti földrajzi adat szerint Dacia Kárpátokon kívüli területén – mint tudjuk, ott a dákokéval csaknem azonos nyelvű (*homoglottoi*), elsősorban a görögöktől getának nevezett népesség földjén – egészen biztosan *Marisznak* hívták az egyik folyóvizet. Csupán az a kérdés, az őslakók vajon melyik folyóvizet illették ezzel a szélesebben értelmezett Dacia területén több helyen is előforduló víznévvel. Az úgy ilyenképpen fölvetése ui. egyáltalán nem tartozik a lehetetlenségek közé, hiszen nemcsak az ókori, de még a jelenkori helynévanyagban is számos ismétlődő hely- és víznévről tudunk. Ókori vonatkozásban hamarjában a Scythia Minor, továbbá a Dacia Inferior-beli *Sucidava* esetét, mai napság pedig a lengyel és ukrán Bug, a Lettországon keresztül folyó „nyugati” és északi Dvina vagy akár a Hunyad megyei, valamint a krassó-szörényi Cserna esetét stb. említhetem. (Azt hiszem, szükségtelen további hasonló esetek felsorolásával foglalnom a nyomdai teret.)

Ókori helynevek két- vagy többszöri előfordulását viszont további névpárok idézésével erősíthetem. Vasile Pârvan – többek között – az alábbi esetekre tér ki:⁴⁵ A pannoniai Αποβών (mai Rába, Ptolemaiosz II. 11. 3 és II. 14, 1) víznevet végzetszerűen együtt kell felsorolni ugyanama szerzőnek a mai Zsilével egybevethető, daciai Παβών névvel (III. 8. 2), a hasonlóság alapján a daciai *Samus* (=Szamos) nevet a moesiai *Asamusszal*; említhető továbbá az Amutria (Motru?) a Μώτρεις-szel, az Άλαπτα a Λεπτοί mellett (a Δατύλεπτοι összetételben), *Abrittus* a Βρίττουρα mellett (l. még Αβρεττηνή-t a Βρεττία mellett). Effajta jelenség természetesen a személynevek esetében is tapasztalható: l. pld. Αμήδοκος Μήδοκος mellett.⁴⁶ A németben March-ként hangzó *Marus* (= északi Morava) a *Margus* (=déli vagy szerb *Moravával* szemben) nagyon emlékeztet a Μάρτις, változata Μώρις, Sztrabónnál pedig Μάρτιος-ra.

A következőkben vizsgáljuk meg hát a lehetőségeket. Már C. Mannert fejében megfordult a *Marisznak* a havaselyi *Argyassal* (*Argeş*) való azonosíthatásának gondolata.⁴⁷ Ötletét a Ravennai Névtelen egyik valószínű helyével (*item fluvius Maris*, VI. 5) kapcsolatos széljegyzetében fejti ki, C. Patsch pedig e tekintetben hűségesen követi Mannertet.⁴⁸ A római *itinerariumokat* közlő K. Miller viszont joggal figyelmeztet⁴⁹ az Alsó-Duna, azaz az Isztrosz jobb partján virágzó *Transmarisca* helység létre. A *Realencyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft Transmarisca* szócikkét megfogalmazó E. Polaschek pedig – Miller észrevételét továbbfejlesztve – (posztulátumként, azaz a jelenségek egy csoportja megértéséhez szükséges, még bizonyítatlan állításként, elméletem kiindulópontjaként) fölteszi, a szakirodalomba vezeti a szem-

⁴³ *Concordances lexicales entre éléments roumains anciens et éléments relevant des aires iranienne et caucasienne*. *Studia et acta orientalia* VIII(1971). 29–44.

⁴⁴ *Presunti o probabili iranismi nell'onomastica daco-getica secondo la Geografia di Tolomeo*. *Dacoromania* I(1973). 237–251.

⁴⁵ *Getica* 225.

⁴⁶ Vö. W. Tomaschek: *Les restes de la langue dace*. = Mouséon (Louvain) 1883 (kny.); Uő: *Die alten Thraker*. *Sitzungsberichte der k. u. k. Akademie der Wissenschaften in Wien*. 2. kiad. II. 1893.

⁴⁷ *Geographie der Griechen und Römer*. VII. rész. Leipzig 1812. 114.

⁴⁸ *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*. V. 72.

⁴⁹ *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana, dargestellt von...* Stuttgart 1916. 595–597.

közi (tehát az Alsó-Duna bal) partján *Marisca* vagy *Mariscum* nevű helység létét.⁵⁰ Következő érveléssel szemben bárki fölvetetheti, hogy a Moesia Inferiorban említett, a mai bolgár Tutra város helyével azonosított *Transmarisca* neve legkorábban csak a Kr. u. II. századtól, Klaudiosz Ptolemaiosz idejétől kezdve ismeretes. Ezzel szemben viszont azt is tudjuk: az alexandriai földrajztudós régebbi művek, különösen türoszi Marinosz eredményeit is átvette.⁵¹ Azonkívül még másvalmiről sem szabad megfeledkeznünk. Számtalan esetben bebizonyosított megállapítás szerint a területek teljes elnéptelenedésével nem járó, tehát lakosságfolytonosság mellett a hely- és víznevek rendszerint több évszázadig vagy éppen évezredig élnek (l. pl. a Dunántúlon *Arrabona* >> Rába > Raab). Márpedig a Havaselvi-síkság Sextus Aelius Catus kemény intézkedései ellenére se néptelenedett el teljesen, hisz a síkságnak az Alsó-Dunától északabbra, az Elő-Kárpátok hegyalja előtti településein minden jel szerint zavartalanul folyt tovább az élet.⁵² A biztosan rögzíthető helyű ókori *Transmarisca*, valamint az írott forrásokkal földrajzilag ugyan nem azonosítható, de szükségképpen föltett helyű, eltűnt, ókori géta településre való tekintettel a szóban forgó ókori víznevet vagy az Argyással (Argeşsel), vagy a Dâmboviţával azonosíthatjuk. Ezek torkolata közelében kellett lennie *Marisca* vagy *Mariscum* településnek. Utóbbi folyócskára azonban csakis akkor gondolhatunk, ha ez abban az időben az Argestől külön ömlött a Dunába. Ez viszont – az adott természeti földrajzi viszonyokat tekintve, a neves román földrajztudós, G. Vâlsan észleleteiből⁵³ kiindulva – egyáltalán nem tartozott a lehetetlenségek közé! E gondolatmenetet folytatva nem kerülhetem ki A. Deculescu nézetét sem.⁵⁴ Szerinte az Argeş két ággal torkollott a Dunába. N. Gostar föltevése értelmében⁵⁵ a Dâmboviţa folytatásának tekinthető keleti ág neve *Mariscus*, a valószínű Argeşnek ítéltető nyugati ágnak viszont *Ordessósz* lett volna a neve. (Nevezett szerző ilyen kölcsönös engedményekkel járó kompromisszummal szerette volna áthidalni a különböző nézetekből eredő ellentéteket. Kísérlete azonban elfogadhatatlannak látszik. Nehéz elképzelni egyazon folyó két ágának egymástól lényegesen eltérő névalakját!) E kissé nehezen elfogadható véleményétől függetlenül az 1855–1857. évi és 1900. évi térképeket összehasonlító N. Gostar arra következtethetett, hogy a múltban az Argeş mai medrétől nyugatabbra folyva szakadt az Alsó-Dunába, a folyó megközelítőleg mai medrében pedig a Dâmboviţa csörgedezett, és Olteniţa város közelében torkollott a Dunába.

⁵⁰ RE VI A₂ köt. Stuttgart 1937. 2171–2174. h. A *Transmarisca* név Ptolemaiosz művében (III. 10. 5) *Τρομαρίσκα* vagy *Τρομαρίσκα* alakban olvasható, míg a Ravennai Földrajzos (Geographus)-nál *Stamarisca* változatban betűzhető. A Duna középső és alsó szakasza mentén ennek tökéletes hasonmásait ismerjük: Aquincum–Transaquincum, Dierna–Transdierna, Drobeta–Transdrobeta képében. Utóbbi két helység Dacia tartomány 271. évi kiűritése után az újonnan szervezett *Dacia Ripensis* helységeinek a számát gyarapította.

⁵¹ Vö. Gr. G. Tocilescu: *i. m.* 431 és kk.; Gudmund Schütte: *Ptolemy's Maps of Northern Europe*. Kjøbenhavn 1917. 10–11.; V. Pârvan: *Getica* 220.; Honigmann: *Marinos von Tyros*. RE. XXIII. Stuttgart 1930. 1767–1796. 117–118.

⁵² R. Vulpe: *Les Gètes...* 316.; H. Daicovicu: *Dacia de la Burebista ...* 117–118.

⁵³ L. Câmpia Română. *Contribuţiuni de geografie fizică*. Buc. 1915. 193. „Agyának mélyítése első időszakában a Dâmboviţa közvetlenül a Dunába torkollott.”

⁵⁴ *Unde a fost Constantiniana Daphné?* Magazin istoric III(1969). 11. sz. 47. L. még Procopius: *De aedificiis*. IV. 7.; D. Tudor: *Legăturile dintre imperiul romano-bizantin și teritoriul din stânga Dunării în sec. IV–VI*. II. *Dacia în perioada de trecere la feudalism. Populația autohtonă din Dacia*; IV. *Perioada de trecere la feudalism (sec. IV–X. e. n.)*. IstRom. 656. kk.

⁵⁵ *Sur la résidence du roi dace Burebista*. Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Serie nouă – secțiunea III. istorie XVI₁ (1970). 1. sz. 62, 31. jegyzet.

Nem hallgathatom el, hogy az Argeşnek nevezett, a Fogarasi-havasok középső, 2300 m átlagos magasságot meghaladó, legmagasabb részéből eredő folyócska mai neve eredetéhez, jellegéhez fűződően éles vitákra került sor. Hogy az elején kezdjem, tudomásom szerint először Bethlen Farkas XVIII. századi neves erdélyi történetíró, bárminemű nyelvészeti alapismeret nélkül, csupán a látszólagos névhasználat alapján kapcsolta össze a dák Ἀργέδωνα nevet az Argeş víznévvel, elsőként gondolva az ókori hely- meg a mai víznév közös származásbeli lehetőségére.⁵⁶

C. Mannert véleményét már említettem. K. Miller szerint is a *Mariscus* azonos az Argeş-Argisch-Ardžissal.⁵⁷ Ismeretes azonban, hogy a kutatók döntő többsége a Hérodotoszi (IV. 48) *Ordesszós*szal azonosította az Argeşet, és ma is ez az uralkodó vélemény. Noha a „történetírás atyjának” a szövege nem félreérthetetlen, nem eléggé világos, az ókori *Ordesszós*znak a mai Argeşsel való azonosítása egyáltalán nem meggyőző. A szóban forgó szövegrészt újból elemző Al. Philippide arra gondol, hogy Hérodotoszt vagy tévesen tájékoztatták, vagy nem értette meg a Szküthaföld vízrajzáról szerzett értesüléseket. Emiatt csatlakozhatott a nevek tekintetében.⁵⁸ Kevéssel később V. Pârvan is javasolta *Argedava* helységnek „valahová az ehhez hasonló nevű Argeş, *Arge-sis*, *Arge-dava* mellékére helyezését”. Kitartott a mellett a nézete mellett, hogy „Burebiszta székhelyének” valahol a [Déli-] Kárpátoktól délre, a Duna közelében kellett lennie, a római világban végbemenő jelentős eseményekbe közvetlen erővel való beavatkozás minél gyorsabb lehetőségének a biztosítására. Pârvan – valójában bőséges összehasonlító nyelvészeti anyagra támaszkodó – összefoglalásának megjelenése előtt néhány évvel már látszatra nagyon meggyőzően kifejti az Argeş víznévnek *Argesis* alakban való ókori előfordulását. Ezt szem előtt tartva nehéz kikerülnöm a mostani Argeş víznévhez fűződő magyarázatát, szerinte ui. ez *Argesis* alakban forgott az (akkori) nép ajkán.

Az ókori *Ordesszós*z víznévhez fűződően a -σοος végű káriai helynevek hatására torzult víznévre gyanakodott.⁵⁹ A most tárgyalt folyónév az eredetibb *Argessos*, *Argisos* vagy – még inkább – *Argesis* trák vagy trákkal rokon nyelvű területekről ismert *arg* ‘fehér’ tőből keletkezett származék.⁶⁰

Az Argeş nevének az ókori *Argesis* névhez közelítése a látszat, a megközelítő hangzás ellenére is csak V. Pârvan, C. Daicovicu és R. Vulpe föltevése. N. Drăganu – szerintem helyes – meglátása szerint az Argeş név az **Argesis*nél jóval későbbi keletkezésű, vagy besenyő, vagy – inkább – kun eredetű,⁶¹ a Kárpátok vonulatától délre és keletre ma is élő számos más víz- (és

⁵⁶ *Historia de rebus Transilvanicis*. Tomus quintus, nunc primum e manuscriptum edictus. Cibinii 1789. 472. „*Argidava que Arges [!] videri potest in finibus Valachiae.*”

⁵⁷ *I. m.* 596, 597.

⁵⁸ *Originea Romînilor* [!] I. Iaşi 1923. 722–723.

⁵⁹ *Consideraţiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice*. Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice. Tomul III. mem 12–16.; Uő: *Getica*. 42.; Uő: *Dacia*... 95–96. A Plinius művében (*Naturalis historia* IV. 82) szereplő *Ordessus*, valamint a Ptolemaeus *Geographia*jában (VII. 5. 14), a *Tyrastól*, a mai Dnyesztortól keletre feküdt *Odesszós*z nevének, továbbá a mai bolgár Várna városa helyén, géta-krobyz területen virágzó ókori azonos város nevének a kettőzése többé-kevésbé megszokott jelensége az ókorok.

⁶⁰ Vő. I. I. Russu: *Studii ilirice. 2. Etimologii.* = *Omagiu C. Daicovicu*. 478, 483. ARGYA.; Uő: *Limba tracodacilor*. 179.

⁶¹ *I. m.* 532. „Argeşul [= Argyas] ar putea fi de origine pecenegă ori cumană fără a fi pus însă în legătură cu cayatai *argis* ‘Karawane’ [vő. G. Weigand: *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*. Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache XXVI–XXIX (1921) 79], ci mai curând cu turc *arγiś-arγuś* ‘hauteur, élévation de terrain’ cf. baskír *Argiś*, nume de apă curgătoare în circumscripţia Birsik (‘hauteur’; *arγiś žuli* ‘drum de înălţime’), nume de lac în circumscripţia Belebei, *Ardaś*, nume de lac în circumscripţia Zlatoust (vezi I. G. Ignatiev, după notiţele lui A. Bezsonov [Drăganu Bezinovnak írja]: Nazvanija vody urociscy i proc, kaky pamjatniki Jugrovy vy ufimakov

helynévvel) egyetemben. „Az Argeş névnek besenyő vagy kun eredetűnek kell lennie, anélkül, hogy jelentéstartalmánál fogva a *cayatai argiš* ‘Karawane’ szóhoz lehetne kapcsolni. Hamarabb a türk *arjuš~arjiš* ‘hauteur, élévation de terrain’ vö. a baskír *Argissal* (a baskírországi Birsik járásbeli víznévvel, a Belebej járásbeli azonos tónévvel, továbbá a Zlatoust járásbeli *Ardaš* tónévvel). L. Ignatyev tanulmányát, valamint a Munkácsy Bernát és Melich János ugyanott idézett írásait, végül a szóban forgó jegyzet további bekezdését. [...] Az Argeş név eredetét csak akkor lehetne a besenyőkhöz kapcsolni, ha a Havaselvi-síkságon más besenyő hely- és víznevek is ismeretesek volnának. A havaselvi Argeş inkább kun, mint besenyő⁶² – zárja ehhez kapcsolódó gondolatmenetét a román nyelvész.

Az Erdélyi-havasok keleti szárnyából, szabatosabban a Fogarasi-havasok középső, legmagasabb részéről, a Havaselvi-síkság óriási, az ókori embernek a szó szoros értelmében szinte áthághatatlan „hátterét” adó tömbjéről lesiető Argeşhez fűződően elhárulni látszik tehát az utolsó akadály is a Hérodotosz és Sztrabón *Isztroszba* ömlő *Mariszával* való azonosítást illetően.

Az e kicsi tanulmányomban elmondottaim végére érve az alábbiakra következtethetünk: a Marisznak az Al-Dunába ömléséről *egybehangzóan* író Hérodotosz és Sztrabón *egyáltalán nem vádolható leíró vízrajzi tévedéssel*. Az Argeş ókori neve sokkal elfogadhatóbban, majdnem bizonyosan *Maris(us)*, mintsem *Ordesszós* vagy éppen *Argesis* lehetett, mivel az Alsó-Dunába szakadása helyének közelében – elismerem: néhány évszázaddal később ugyan –, de *Marisca* vagy *Mariscum* nevű helységnek kellett lennie. Hasonló nevű helység – egyelőre? – adatszerűen ugyan ismeretlen, ám ennek ellenére okvetlenül föl kell tenni, mert a Duna szemközti, jobb partján, a mai bolgár Tutra város helyén több hiteles adat bizonyítja *Transmarisca* vagy *Transmariscum* nevű ókori helység létét. E helységnév mind Klaudiosz Ptolemaiosz művében (*Geographiké* III. 100. 5), mind a kései római *itinerariumok*ban (*Tabula Peutingeriana* VIII. 2, *Itinerarium Antonini* 223), mind a *Notitia Dignitatumban* (89. 1. or. XL. 28) szerepel.

A megbeszéltek értelmében akár az Argeşsel, akár a tőle kissé távolabb, valamikor az Alsó-Dunába szakadt Dâmboviţával azonosítjuk, *a havaselvi Marisz nem azonos a föltehetőleg azonos alakú, kiejtésű erdélyi Marisszal*. Ez a következtetés természetesen megköveteli az

gubernij. Zapiski orenburgskago otd’ela imp. russkago Geografičeskago Obščestva, vypusk IV Orenburg 1881. 118–169).” Munkácsy Bernát – részben megszűrve – közölte ezt az anyagot: *Baskir helynevek*. = Ethnographia. XIII(1902). 4. sz. 160. (Birsik járással kapcsolatban), 168 (Belebej járásához fűződően). L. még Melich János: *Revue des études hongroises* VI(1928) 267–268. „Pecenegă ar putea fi socotită originea Argeşului în regiunile în care sunt și alte numiri pecenege. Argeşul muntean este mai curând cuman decât peceneg” – zárja Drăganu ezzel kapcsolatos gondolatmenetét.

Jóllehet a kiejtésbeli hasonlatosság alapján vizsgálódásunk körébe vonhatjuk a román *arcea* ‘sous-sol pour le tissage de lin, voute d’une cave’, sőt az albán (szkipetár) ragal ‘Hütte’ szót is (vö. Al. Rosetti: *Istoria limbii române* II. Buc. 1968 107), még tovább az afgán *rgalái* ‘âtre, foyer’ (vö. M. G. Aszlanov: *Afganszkij-russzkij szlovar (pustu)*. Moszkva 1966. 450), *ragavál* ‘coudre, se faire qch. (cuvrage de couture), broder’ (I. M. G. Aszlanov: i. h.) szót az Argeş folyónév származtatásával kapcsolatban, amennyire áttekinthettem a vonatkozó szakirodalmat, ilyesminek azonban nem akadtam nyomára. E tekintetben különben I. még Cicerone Poghirc: *Istoria limbii române*. II. kötet Buc. 1969. 358.

A trák-frig *arcea* (ne feledjük az afgán szó jelentését, valamint az azonos hangalakú *arcea* ‘Hütte’ s az *arcea* ‘tisser, tissage’ szót [vö. Al. Rosetti: i. h. és J. A. Candrea: *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* vonatkozó címszavát], a balkáni térségben el kellene különíteni a román *arcea* ‘Hütte, maison’ köznévtől. (L. még A. Riza: *Studia et acta orientalia* VIII(1971). 32.; I. H. Crişan: *Burebista...* 111. 392. jegyzet.) Szóban forgó folyónevünkkel kapcsolatban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy G. Giuglea, G. Tepelea, Z. Mocanu, V. Proca könyvét: *Argeşul în lumina toponimiei*. Piteşti 1969 sajnos nem tudtam megszerezni, így a benne foglaltakat se hasznosíthattam tanulmányomban. Ez azonban nem csökkenti bizonyításom erejét.

⁶² Ehhez a kérdéshez fűződően I. Conea és I. Donat nagyon jelentős, de sokáig rossz néven vett tanulmányára (*Contributions à l’étude de la toponymie péchéneque et comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*. Contributions onomastiques. Buc. 1958. 139–170) utalok.

agathürszoszok szállásföldje korábbi rögzítésének az újvizsgálását, értékelését is. E kérdéssel e tanulmány keretében – természetesen – nincs lehetőségem külön foglalkozni.

V. Vasiliev⁶³ és Vékony Gábor⁶⁴ utóbbi években napvilágot látott, Hérodotosz meg Sztrabón állítását ugyan tévesen értelmező, elődeik fölfogását követő, de alapvető művében a fennebbiek szerint tévesen helyezi Erdély középső, ligetes tájaira a szküthákkal rokon agathürszoszokat. A középső Maros menti, Nagyenyed közeli csombordi temető anyagának közlése végén – remélem – sikerült bemutatnom az erdélyi szküthák ideérkeztek előtti szállás-helyét, a leletanyag, temetkezési szokások stb. alapján azonosítanom korábbi hazájukat. Ez pedig minden jel szerint a Dnyeper középső folyása mellékfolyóinak: a Vorszklának, Szulának, de mindenekelőtt a Tyázminnak a vízgyűjtő területe. Az uralkodó fölfogástól eltérőleg tehát Erdélyben a Kr. e VI–V. században nem beszélhetünk agathürszosz népi-művelődési közösségről, hanem sokkal inkább a „földműves szküthák”, Σκύται γεωργοί, más hérodotoszi szóhasználatlal οἱ Καρίαποι (*Historiai* IV. 18)⁶⁵ ide költözött népességéről. Az agathürszoszoknak a Havaselvi-síksági szállásolását illetőleg véleményem – más meggondolások alapján ugyan, de – a B. P. Haşdeuval⁶⁶ egyezik, és román régészekről hangoztatott heves ellenkezés ellenére ezt a nézetemet az eddig felszínre került emlékek vallomása sem látszik megdönteni.

Is the Name of the Transylvanian Maros River Identical with Herod's Maris? The question in the title was formulated in a previous study of the author, this time he undertakes the well-documented explanation of the affirmative answer. His principal is that in the work of Herod quoted in the study the river *Maris* rushes in the Lower Danube, in the *Istros* (*Ister*). To strengthen his view the author refers to the basic geographical work of Strabon, that has the same conclusion. According to the author the identity between the statements of the two famous geographers of the Antiquity is not accidental, it is based on a geographical and hydrographical reality, misinterpreted by many later successors. Other historical-geographical sources of the Antiquity also speak about a river named *Maris* in the Extra-Carpathian region. These results are confirmed by the Roman *itineraria*, whose publisher (K. Miller) considers it a fact, that on the right bank of the Lower Danube, which is *Istros* (or *Ister*), near the city of Tutracan, in the actual Bulgaria, there was a settlement named *Transmarisca*. In the work of an other famous scientist (E. Polaschek) it appears as a postulate, that facing the former one, on the left bank of the *Istros*, there existed the ancient settlement called *Marisca*, or *Mariscum*. In the author's opinion, this could have been somewhere near to the mouth of the river Dâmbovița or Argeş. (Name that he considers to be of Cumanian origin.)

⁶³ *I. m. Uo.*

⁶⁴ *Erdély az őskorban és az ókorban. I. Erdély őskora.* ET. 29–30.; Uő: I. *Az őskor és az ókor. I. A vaskor. A vas-kor és az első történelmi népek.* = *Erdély rövid története.* 2. kiad. Főszerk. Köpeczi Béla, szerk. Barta Gábor, Bóna István, Makkai László, Szász Zoltán. Bp. 1993. 20–21.

⁶⁵ E. Benveniste: *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden.* Sitzungsberichte des Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Wien CXVI(1888).

⁶⁶ *I. m.*